

ERGENLERDE EMPATİ VE SİBER ZORBALIK-SİBER MAĞDURİYET İLİŞKİSİ: ESKİŞEHİR'DE ÖZEL OKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

1

Sezen ÜNLÜ²

Yavuz TUNA³

Züleyha ÖZBAŞ ANBARLI⁴

Duygu TOSUNAY⁵

Öz

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve siber ortamların oluşmasıyla birlikte akran zorbalığı da bir dönüşüm yaşamıştır. Siber zorbalık, bu teknolojiler aracılığıyla karşı tarafa uygulanan bilişsel, duygusal, davranışsal ya da cinsel her türlü zarar verici davranıştır. Gelişim sürecinde kritik bir evre olan ergenlik dönemi bireyleri, siber zorbalık olarak adlandırılan bu davranışların başat hedefi halindedir. Empati yeteneği ise bu süreci kıran ve önüne konulabilecek bir bariyer olarak görülmektedir. Bu çalışma Eskişehir'deki bir özel okulun 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin sergiledikleri, maruz kaldıkları siber zorbalık ve siber mağduriyet davranışlarını belirlemektedir. Bu çalışmada öğrencilerin empati yetenekleri ile siber zorbalık-siber mağduriyet davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını açığa çıkarmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada siber zorbalık ve siber mağduriyet arasında anlamlı bir ilişki bulunmuş, aynı zamanda empati yeteneği azaldıkça siber zorbalık davranışının arttığı görülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Empati, siber zorbalık, siber mağduriyet, ergenlik.

¹Geliş Tarihi: 10.10.2018 Kabul Tarihi: 23.11.2018

² Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, sunlu@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1896-525X

³ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, ytuna@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2181-2393

⁴ Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, zobas@anadolu.edu.tr, ORCI : 0000-0003-3014-6361

⁵ Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi, dtosunay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2576-3106

RELATIONSHIP BETWEEN EMPATHY AND CYBERBULLYING- CYBERVICTIMIZATION IN ADOLESCENTS: A RESEARCH ON A PRIVATE SCHOOL STUDENTS IN ESKİŞEHİR

Abstract

With the development of information technologies and formation of cyberspaces, peer bullying has experienced a transformation. Cyberbullying is the behaviour of any kind of cognitive, emotional, behavioral or sexual harassment that is applied in the relationship through these technologies. Adolescents, who are a critical stage in the development process, are the primary target of these behaviors called cyberbullying. Ability of empathy is seen as a prohibitive for cyberbullying. This study is determined the cyberbullying and cyber-victimization behaviors of 7th and 8th grade students in a private school in Eskisehir. In this research, it is aimed to reveal whether there is a correlation between students' ability of empathy and cyberbullying, cyber-victimization behaviors. It is revealed that there is a significant correlation between cyberbullying and cyber-victimization, and as the empathy decreased cyberbullying behaviour increased.

Keywords: Empathy, cyberbullying, cyber-victimization, adolescence.

Giriş

İnternetle birlikte tüm ilişkilerimiz ve tecrübelerimiz dolayısıyla iletişim sürecimiz dönüşüm geçirmektedir. Bu durum siber zorbalığın ortaya çıkmasında da görülmektedir. Teknoloji kullanımı gündelik yaşamlarımızda giderek artmakta ve özellikle dijital yerliler olarak adlandırdığımız kuşakta çok yoğun bir şekilde kendini göstermektedir. Özellikle son on yılda medyaya maruz kalma sürelerinin artışı, ergenlerin bilgisayarlar ve cep telefonları yoluyla işlerini görmeleri iletişim anlamında farklı ortamların da çoğalmasına yol açmıştır (Lenhartve Madden, 2007). Ergenlerin bu cihazlarla vakitlerinin büyük bir kısmını geçirmeleri medyaya maruz kalma durumunu artırmıştır (Lenhartve Madden, 2007). İnternet faydalı olanaklar sunarken, internet ile birlikte siber dünya, iletişim sürecinde bazı çocuk ve ergenler için siber zorbalık olarak adlandırabileceğimiz; şiddete, saldırganlığa kötü

davranışlara ve tacize maruz kalabilecekleri bir yer haline gelebilmektedir (Hinduja ve Patchin, 2008).

1. Siber Zorbalığın Ortaya Çıkışı

Ergenlik dönemi bireyin karakter yapısı açısından kritik bir evredir. Dünya Sağlık örgütüne göre (WHO) ergenlik 10-19 yaşları arasında kalan, çocukluktan sonra yetişkinlik emarelerinin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir (World Health Organization, 2014). Büyüme ve geçiş anlamında yaşamın bütünü içerisinde önemli bir yere sahip olan ergenlik döneminde kavramsal, kültürel ve sosyoekonomik yapı bu geçiş dönemini şekillendirir. Son yirmi yıla bakıldığında iletişim biçimlerindeki önemli değişiklikler kaçınılmaz bir şekilde, gelişmiş şehirlerde bilgiye ulaşma ve iletişim teknolojilerini kullanan özellikle ergenlerin sosyal etkileşimlerini şekillendirmiştir.

Akran zorbalığı, gelişen teknolojiyle birlikte bir dönüşüm yaşamıştır. “Bilgi ve iletişim araçlarının kötü amaçlı kullanımı ‘siber zorbalık’ olarak ifade edilen yeni bir problem alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur” (Yaman ve Peker, 2012:821). Teknolojinin gelişmesiyle zorbalık, saldırganlığın farklı bir ortamda, elektronik ortamda şekillenen haline evrilmeye başlamıştır. Bu noktadan hareketle Kowalski ve Limber (2007) siber zorbalığı bir sohbet odasında, bir web sayfasında veya telefona gönderilen bir kısa mesaj ya da e-mail yoluyla zorbalık olarak tanımlamaktadırlar.

Bilişim ve iletişim teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşması; zorbalık davranışlarını sanal ortama taşıyarak, özellikle sosyal ağların da hayatımıza girmesiyle siber zorbalığı daha kolay işlenebilir bir duruma getirmiştir. Bu noktada siber zorbalığı internet ya da diğer dijital iletişim teknolojilerinin başkalarına zarar vermek amacıyla kullanılması şeklinde tanımlamak mümkündür (Peker, 2015).

Siber zorbalığı geleneksel akran zorbalığından ayıran en büyük olgu anonimliklerdir. “Geleneksel kurbanlar çoğunlukla zorbaların kim olduklarını bilmekteyken, sanal zorbalık genellikle anonim olarak gerçekleşmektedir” (Türkileri, İnelöz ve Uçanok, 2013:21).Siber zorbalıkta, sanal ortamda mesaj gönderenin kim olduğu bilinmeden hakaret edici, çirkin mesaj, fotoğraf ve videolar almak yoluyla siber zorba davranışlar yansıtılmaktadır (Menesini, Nocentini ve Calussi, 2011). Bu noktada dijital kimliklerin nasıl kullanıldığı önem kazanmaktadır. “Dijital kimlikler, kişinin değerlerini ve nasıl bir kişi olduğunu ya da

dijital kimliğini bir proje olarak görerek olmak istediği kişiyi de yansıtabilmektedir” (Baştürk Akca, Sayımer, Balaban Salı ve Ergün Başak, 2014: 20).

Dijital ortamların sunduğu gizlilik ve erişim kolaylığı, siber zorbalığın ortaya çıkış biçimlerini şekillendirmektedir. “Siber zorbalık davranışlarının başında, zorbanın kurbanı, elektronik iletişim araçları kullanmak sureti ile tehdit etmesi ya da kurbanı yönelik kötü sözler içeren mesajlar göndermesi gelmektedir” (Aktepe, 2013: 32). Dolayısıyla bu davranışların nedenlerini ve sonuçlarını da incelemek gerekir.

Kendilerini konumlandırma ve yeni kimlik oluşum sürecinde ergenlerin, çevrelerindeki insanların davranışlarını ve düşüncelerini önemsedikleri herkes tarafından bilinmektedir. “Akranlarıyla ilişkilerinde geliştirdikleri beceriler, değerler, arkadaşlıklar ve dostluklar ergenlerin kimlik oluşturma sürecine yön veren en önemli öğeler arasında yer almaktadır” (Baştürk, Akca vd., 2014: 18). Toplumun ve diğer bireylerin düşünceleri, ergenlerin kendileri ile ilgili algılarını şekillendirmede bu kadar etkiliyken, Patchin ve Hinduja, (2006) tarafından elektronik iletişim teknolojisini diğer bireyleri kasıtlı olarak tehdit etme, zarar verme, utanılacak duruma düşürme ve toplumdan dışlamanın aracı olarak kullanma olarak tanımlanan siber zorbalığın da bu süreçte ne kadar etkili olduğunun altını çizerek belirtmek gerekir. Siber zorbalığın ortaya çıkışında birçok neden bulunmaktadır. “Öğrencilerin siber zorbalık yapma nedenlerine bakıldığında; arkadaş ortamı, can sıkıntısı ve intikam alma duygusunun ağır bastığı görülmektedir” (Yaman ve Peker, 2012:827). Yaman ve Peker’in araştırmasında (2012: 826) öğrencilerin siber zorbalık davranışlarını; kimliği gizleme ve siber dilsel zorbalık boyutlarında daha fazla gösterdikleri belirlenmiştir.

Bu noktada siber zorbalık davranışında bulunan kişi ve mağdur arasındaki iletişimin, siber zorbalık davranışının devamında da etkili olacağı söylenebilir. “Siber zorbanın, davranışlarının mağdurda yol açtığı olumsuz duygusal sonuçları görmemesi, davranışlarından ötürü sorumluluk duymasını ve mağdurla empati kurmasını güçleştirmektedir” (Aktepe, 2013: 33).

Ergenlerin akranlarından bağımsız olan ilişkilerindeki durum da siber zorbalıkla ilgili olabilir. Ebeveyn-ergen ilişkisi, zayıf bağlar, ergenin online aktiviteleri ile ilgili farkındalığın düşük olması, yetersiz ebeveyn kontrolü ve geri bildirim de siber zorbalıkla ilgilidir.

Siber zorbalık, kendisini savunma durumunda olamayan diğer bir kişi ya da gruba yönelik elektronik iletişim kullanılarak gerçekleştirilen saldırganca bir eylemdir. Herhangi bir fiziksel temasta bulunmadan algılanan anonimlikten cesaret bulan, e-iletişim yoluyla kısıtlanmadan e-iletişime kolay ulaşım bu durumu güdüler. Siber zorbalık yoluyla diğer bireyleri utandırmak, incitmek, aşağılamak, saldırmak, intikam almak, eğlenmek, diğerleri üzerinde güç denemesinde bulunmak amaçlanır (Carter, 2012).

Siber zorbalığın sonuçları da birçok farklı şekilde kendini göstermektedir. Yaman ve Peker'e (2012) göre öğrenciler siber zorbalığa maruz kaldıklarında öfke, üzüntü ve intikam duyguları yaşamaktadırlar. Topçu, Erdur-Baker ve Çapa-Aydın'a göre (2008) de siber mağdurlar kendilerine siber zorbalık yapan bireylere ve olaya tanık olanlara karşı öfke duymaktadır. Siber mağdurlar üzerine yaptıkları çalışmada Raskauskas ve Stoltz (2007), siber mağdurların, siber zorbalıktan dolayı kendilerini kötü ve çaresiz hissettiklerini; ergen siber zorbalığının, okuldan ayrılma, depresif belirtiler ve intiharla ilgili geniş ölçüde ve ciddi sonuçlarının bulunduğunu ifade etmişlerdir.

Geleneksel zorbalıkta olduğu üzere siber zorbalıkta da benzer şekilde birçok olumsuz sonuçtan bahsetmek mümkündür. Ergenlerin kendi beyanları; siber zorbalık kurbanlarının da benzer şekilde duygusal sonuçlara maruz kaldıklarını göstermektedir. Örneğin, siber zorbalıkta da geleneksel zorbalıkta olduğu üzere; duygusal güçlükler, depresyon, kaygı, korku, üzüntü ve aynı zamanda davranışsal güçlükler, okul devamsızlıkları, arkadaşlarına olan güvenin kaybolması, konsantrasyonda kayıplar, notlarda düşme gibi durumlar görülebilmektedir (Horner, Asher ve Fireman, 2015).

2. Empati ve Siber Zorbalık İlişkisi

Siber zorbalık uygulayan kişilerle bu zorbalık türünün mağdurları arasındaki iletişimin en önemli olgusu empatidir. Ural (2001: 211), empatiyi, başkalarının duygularının farkında olmak, bakış açılarını hissetmek, gelişmeleri için nelere gereksinim duyduklarını anlamak şeklinde ifade etmektedir. Konrad ve Hendl'e göre (2003:151) insan ilişkilerinin temelini oluşturan empati, başkalarının duygularını anlamaya çalışma, tavırlarını onların ruhsal durumlarına göre ayarlayabilme becerisi olarak tanımlanmaktadır. Tucker, McCarthy ve Benton (2002: 13) empatiyi, bireyin kendisini bir başkasının yerine koyması ve o bireyin bakış açısının, ihtiyaçlarını ve davranışlarının sebeplerini anlama becerisi şeklinde açıklamaktadır.

Bunlara paralel olarak, empati becerisinin zorbalık yolunda birtakım sorunların ortaya çıkışını engellediği de söylenebilir. Dünyayı bir başkasının bakış açısından görebilmek, herhangi bir durum ile ilgili olarak kişinin neler düşündüğünü, hissettiğini anlayabilmek, düşünceleri farklı da olsa uyumlu davranış ortaya koyabilmeyi gerekli kılar (Stein ve Book, 2003: 138-140). Karşıdaki bireyin duygularının nasıl meydana geldiğinin onun bakış açısından görülmeye çalışılması empati kurmak için gereklidir (Devito, 1995: 108).

Tüm bunlar, siber zorbalık sürecinde kişiler arasında empatinin önemli bir rolü olduğunu göstermektedir. Bjorkqvist, Osterman ve Kaukiainen'a göre (2000) empati eğitimi, siber zorbalık önleme ve müdahale programlarına konulmalıdır. Bu tarz bir eğitim saldırgan ve zorbalık içeren davranışı azaltma yolunda başarılı olmaktadır (Bjorkqvist vd., 2000).

Empati konusunda alınan eğitimlerle ergenler perspektif alma, bakış açısı kazanmayı öğrenebilirler. Belirgin bir şekilde kurbanın gözünden bakabilmeyi kurbanın yaşamış olduğu duyguları deneyimleme şansı edinebilmektedirler. Empati eğitimi sağlandığında, ergen için siber zorbalıkla ilgili; ciddi ve gerçek sonuçları (cinayet gibi) kişiselleştirmek söz konusu olabilecektir. Ergenler hayatlarının bu döneminde risk içeren davranışlarda bulunabilmekte ve kötü şeylerin kendilerinin değil başkalarının başına gelebileceğini düşünebilmektedirler. Bu da benmerkezci düşünmeden ve sadece kendilerini odak noktası olarak gördükleri kişisel hikayelerinden kaynaklanmaktadır. (Dahl, 2004; Reyna ve Farley, 2006).

Siber zorbalıkla ilgili çalışmalar incelendiğinde siber zorbalığın özellikle ergenler arasında sıkça rastlanan bir sorun olduğu görülmektedir. Niteliksel bir çalışmaya göre elde edilen sonuçlar kurbanların %68'inin her birinin siber zorbalık tecrübesi ile birlikte bir şekilde duygusal, sosyal ve davranışsal etki yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Dredge, Gleesonve de la PiedadGarcia, 2014).

Türkiye'de bu konuda yapılan ilk araştırmalardan biri Erdur-Baker ve Kavşut'un (2007) araştırmasıdır. Bu araştırmaya göre her üç öğrenciden biri siber zorbalığa maruz kalmaktadır. Topçu'ya göre (2008) ise lise öğrencilerinin yarısı siber zorbalık yapmaktadır. Türkileri İnelöz ve Uçanok'un (2013) araştırmasında ise sanal ortamlarda deneyimlenen zorbalığın tanımlanması amaçlanmıştır. Bu araştırmaya göre mağdurlarla kurulan empati onların korunması açısından önem oluşturmaktadır. Türkoğlu'na (2013) göre de ergenlerin

problemlı internet kullanımları arttııkça siber zorbalık eğilimlerinde de bir artış gözlenmektedir.

Empati ve siber zorbalık ilişkisiyle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında Tamer ve Vatanartıran'a göre internet ortamının, yüz yüze görüşmelerdeki gibi yüz ifadelerinin, jest ve mimiklerin gösterilebilmesi için uygun olmaması, yüz yüze iletişimin noksanlığı, gizlilik ve farklı karakterlerin kullanımı, zorbalıların zorbalığa uğrayanın duygu ve düşüncelerini anlamamaları sonucunu doğurmakta ve bu nedenle mağdurla empati kurmanın zorlaşmakta olduğunu ifade etmektedirler. Bu konuda yapılan bir başka araştırmanın sonuçları da empati düzeyi yüksek kız çocuklarının daha az siber zorbalık yaptıklarını ortaya koymaktadır (Eroğlu, Peker ve Yaman, 2011). Son zamanlarda yapılan bir diğer çalışmada ise düşük duyuşsal empati erkeklerde geleneksel zorbalık ile ilişkili bulunmuştur (Jolliffe ve Farrington, 2011).

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Eskişehir'deki özel bir ilköğretim okulunun orta kademesinde 7. ve 8. sınıf öğrencilerinin empati yetenekleri ile siber zorbalık ve siber mağduriyet davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda araştırmanın gerçekleştirildiği özel okulun öğrencilerinden, Çuhadaroğlu'na (2000) göre erken ergenlik dönemine denk gelen 10-14 yaş arası gruptaki 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin tümünü kapsayacak şekilde 140 öğrenciye ulaşılarak araştırma amaçları doğrultusunda bu öğrencilere hazırlanan anket uygulanmıştır. Bu öğrencilere yönelik araştırma amacına ulaşmak için aşağıdaki alt sorulara yanıt aranmıştır:

- 1.Siber zorbalık davranışı cinsiyet kategorilerine göre farklılaşmakta mıdır?
2. Siber mağduriyet cinsiyet kategorilerine göre farklılaşmakta mıdır?
3. Siber zorbalık davranışı sınıflara göre farklılaşmakta mıdır?
- 4.Siber mağduriyet sınıflara göre farklılaşmakta mıdır?
- 5.Empati yeteneği cinsiyet kategorilerine göre farklılaşmakta mıdır?
- 6.Empati yeteneği sınıflara göre farklılaşmakta mıdır?
- 7.Siber zorbalık yapmak ve siber mağduriyet arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

8.Siber zorbalık yapmak ve empati yeteneği arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

9.Siber mağduriyet ve empati yeteneği arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın modeli

Ergenlerin bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte maruz kaldıkları zorbalığın açığa çıkarılmaya çalışıldığı bu çalışmada, tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli; “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır” (Karasar, 2006: 77). Katılımcıların inançları, düşünceleri, geçmişteki ya da şimdiki davranışları betimlenir (Neuman, 2006: 395). İlişkisel tarama modeli kullanılan çalışmada, empati, siber zorbalık ve siber mağduriyet değişkenleri arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Nitekim “ilişkisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve /veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 2006: 81).

4.2. Evren ve örneklem

Çalışmada olasılıklı olmayan örneklemeden, amaca uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaca uygun örnekleme, araştırma amacına uygun, bu amaçla önceden belirlenmiş ve tanımlanmış bir grubu ele alır (Erdoğan, 1998: 92). Çalışmada Eskişehir’de bulunan bir özel okulun 7. ve 8. sınıf öğrencileri ele alınmıştır. Olasılıklı olmayan örnekleme, elde ettiği bulguları incelediği nüfusa genelleştirme girişiminde bulunmaz (Erdoğan, 1998: 90). Bu çalışma da çalışmanın evrenini oluşturan Türkiye’de yaşayan ergen bireylere genellenemeyecek ancak çalışmaya konu olan kullanıcılarını temsil edecektir.

4.3. Veri toplama tekniği ve aracı

Çalışmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Anket, 12-16 Mart 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Kullanılan soru formu 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm demografik bilgileri elde etmek için sorulan sorular mevcuttur. Katılımcıların cinsiyeti, sınıfı, bir günde internette ne kadar zaman harcadıkları ve gün içinde internete en çok hangi araçtan bağlandıkları sorulmuştur.

İkinci bölüm katılımcıların siber zorbalık uygulama sıklıkları ve siber zorbalığa maruz kalma sıklıkları, eş deyişle siber mağduriyet sıklıklarını ölçmek amacıyla sorulan sorulardan oluşmaktadır. Çalışmada katılımcıların siber zorbalık davranışlarını ve siber mağduriyet durumlarını ölçmek için Lam ve Li'nin (2013), Gençdoğan ve Çıkrıkçı (2015) tarafından uyarlanan siber zorbalık ve siber mağduriyet ölçeği kullanılmıştır. Siber zorbalık ölçeğinde 6, siber mağduriyet ölçeğinde ise 5 ifade bulunmaktadır. İfadelerde maruz kalma ve maruz bırakma sıklıkları sorulmuş, 0'dan 6'ya kadar yer alan puanları işaretlemeleri istenmiştir. Yüksek puanlar, yüksek oranda siber zorbalık davranışının yapıldığını göstermektedir. Aynı şekilde yüksek puanlar, yüksek oranda siber zorbalık davranışına maruz kalındığını göstermektedir. Siber zorbalık ölçeğinde hafif zorbalık-ağır zorbalık olmak üzere iki boyut bulunmaktadır. Lam ve Li'de hafif siber zorbalık ölçeğinin güvenilirliği .92, ağır siber zorbalık ölçeğinin güvenilirliği .95, ölçeğin genel güvenilirliği ise .95 bulunmuştur. Ölçeği uyarlayan Gençdoğan ve Çıkrıkçı ise genel güvenilirliği .75, siber mağduriyet ölçeğinin güvenilirliğini ise .79 olarak bulmuştur.

Üçüncü bölümdeki empati ölçeği ise Topçu ve Baker tarafından Jolliffe ve Farrington'un (2006) "Temel Empati Ölçeği"nden uyarlanmıştır. 20 ifadeden oluşan ölçekte, likert tipi sıralama ile 5 "kesinlikle katılıyorum", 1 "kesinlikle katılmıyorum" kategorileri arasında katılımcıların ifadelerine katılımları belirlenmiştir. Ölçekten en az 20, en çok 100 puan alınabilmekte, yüksek puanlar yüksek oranda empati seviyesi göstermektedir (Topçu, 2008). Ölçekte bilişsel ve duygusal olmak üzere iki boyut ve sekiz tane ters soru bulunmaktadır. Ölçek güvenilirliği Jolliffe ve Farrington'da bilişsel .79, duygusal .85 olarak, Erdur-Baker'de bilişsel .80, duygusal .76 olarak bulunmuştur.

Çalışmada kullanılan ölçek güvenilirlikleri için Cronbach's alpha (α) yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada empati ölçeğinin güvenilirliği .82, duygusal boyutunun güvenilirliği .81, bilişsel boyutunun güvenilirliği ise .73 olarak bulunmuştur. Siber zorbalık ölçeği .85, hafif boyutu .78, ağır boyutu .76 ve siber mağduriyet ölçeğinin güvenilirliği ise .83'tür. Ölçeğin iç tutarlılığa sahip olduğunun kabul edilmesi için istenen kritik alpha değeri .70 ve üzeridir (Akbulut, 2010:80). Bu bağlamda, çalışmada kullanılan ölçekler yüksek derecede⁶ güvenilirlerdir.

⁶ Ölçeklerin güvenilirliği şu şekilde yorumlanır:
 $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir,
 $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşüktür,
 $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilirlerdir,

Tablo1. Ölçek Güvenirlikleri

	Cronbach's Alpha	n (item sayısı)
Empati ölçeği	.82	20
Empati ölçeğinin duygusal boyutu	.81	11
Empati ölçeğinin bilişsel boyutu	.73	9
Siber zorbalık ölçeği	.85	6
Siber zorbalık ölçeğinin hafif boyutu	.78	3
Siber zorbalık ölçeğinin ağır boyutu	.76	3
Siber mağduriyet ölçeği	.83	5

4.4. Verilerin analizi

Araştırmada edinilen veriler SPSS Statistics 24.0 (Statistical Packages for the Social Sciences) programında elektronik ortama aktarılmış, verilere, “Bağımsız Örneklemeler İçin T-Testi” ve “Basit Korelasyon Analizi” uygulanmıştır. “Bağımsız Örneklemeler İçin T-Testi”, iki farklı grubun, sürekli değişkenler üzerinde aldıkları ortalama puanları karşılaştırmak için kullanılırken, “Basit Korelasyon Analizi” iki değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönünü ve gücünü tanımlamak için kullanılır (Pallant, 2005:121-205).

5. Bulgular

Eskişehir’de bulunan özel bir ilköğretim okulunun 7. ve 8. sınıflarına uygulanan bu çalışmada katılımcılara siber zorbalık-siber mağduriyet ve empati ölçeklerinin yanı sıra demografik sorular yöneltilmiştir. Çalışmaya katılan öğrenci sayısı 140 (n=140)tır. 62’si kadın (%44,3), 78’i (%55,7) erkek olan katılımcıların 78’i (%55,7) 7. sınıf, 62’si (%44,3) 8. sınıftır.

Tablo 2. Katılımcıların Cinsiyet ve Sınıf Dağılımları

Cinsiyet	Sınıf	F	%
Kadın	7. sınıf	36	58.1
	8. sınıf	26	41.9
	Toplam	62	100
Erkek	7. sınıf	42	53.8
	8. sınıf	36	46.2
	Toplam	78	100

Katılımcılara bir gün içerisinde internette harcadıkları zaman sorulmuş ve

0.80 ≤ α < 1.00 ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2008:405). Genellikle 0.8 güvenilir olarak görülür (Field, 2009).

çoğunluğunun 1-3 saat arası vakit geçirdiği görülmüştür. EU verilerine göre (Livingstone, Haddon, Görzig ve Ólafsson, 2011), 9-16 yaş arasındaki çocukların %93'ü en az haftada bir kez çevrimiçi olmaktadır. Katılımcıların internette harcadığı ortalama zaman, bir gün içinde 1,88 saattir.

Tablo 3.*Katılımcıların Bir Günde İnternette Harcadıkları Zaman*

İnternet zamanı	F	%
1 saatten az	33	23,7
1-3 saat	90	64,7
3-6 saat	15	10,8
6 saatten fazla	1	0,7
Toplam	139	100

Katılımcılara aynı zamanda internete hangi araçlarla bağlandıkları sorulmuştur. Katılımcıların büyük çoğunluğu internete akıllı telefon aracılığıyla bağlanmaktadır (%86,3).

Tablo 4.*Katılımcıların İnternete Bağlandıkları Araçların Dağılımı*

Araç	F	%
Akıllı telefon	120	86,3
Tablet	7	5
Laptop	4	2,9
Masaüstü	6	4,3
Diğer	2	1,4
Toplam	139	100

TUİK, 2017 yılı hane halkı bilişim teknolojileri kullanma araştırmasına bakıldığında, en yüksek oranda (97,8) akıllı telefon bulunduğu görülmektedir. 2013 yılında yine TUİK tarafından yapılan araştırmada 11-15 yaş grubu çocukların akıllı telefon kullanma oranları %37,9'dur. Teknolojik gelişmeler ve katılımcıların özel okul öğrencisi olmaları sebebiyle, sosyo-ekonomik düzeyleri göz önünde bulundurulduğunda bu oranın artması kaçınılmazdır.

Katılımcıların gerçekleştirdiği siber zorbalık oranları, hafif ve ağır siber zorbalık oranları Tablo 5'te verilmektedir:

Tablo 5. Katılımcıların Siber Zorbalık Oranları

Hafif Siber zorbalık			Ağır Siber zorbalık			Siber zorbalık		
Toplam Sayı	f	%	Toplam Sayı	f	%	Toplam sayı	f	%
0	68	48.9	0	91	65.0	0	61	43.9
1	21	15.1	1	11	7.9	1	16	11.5
2	17	12.2	2	11	7.9	2	14	10.1
3	8	5.8	3	7	5.0	3	9	6.5
4	6	4.3	4	4	2.9	4	4	2.9
5	2	1.4	5	4	2.9	5	6	4.3
6	3	2.2	6	4	2.9	6	7	5.0
7	2	1.4	8	2	1.4	7	1	.7
8	1	.7	9	1	.7	8	1	.7
9	2	1.4	12	3	2.1	9	1	.7
10	1	.7	18	2	1.4	10	3	2.2
12	3	2.2	Toplam	140	100.0	11	2	1.4
14	1	.7				12	4	2.9
17	1	.7				14	2	1.4
18	3	2.2				15	1	.7
Toplam	139	100				16	1	.7
						18	1	.7
						25	1	.7
						30	3	2.2
						36	1	.7
						Total	139	100

Tablo 5'te görüldüğü gibi katılımcıların %65,5'i ağır siber zorbalık davranışında bulunmadıklarını belirtmişlerdir. 11 kişi ise 1 kere, yine 11 kişi 2 kere, 7 kişi de 3 kere ağır siber zorbalık davranışı gerçekleştirdiğini ifade etmiştir. Aynı tablo bize katılımcıların %48,9'unun hafif siber zorbalık davranışı uygulamadığını belirttiklerini göstermektedir. 21'i 1 kere, 17'si 2 kere, 8'i ise 3 kere bu davranışı uygulamışlardır. Hafif ve ağır siber zorbalığa toplam olarak baktığımızda ise, katılımcıların %43,9'unun siber zorbalık gerçekleştirmediklerini belirttikleri görülmektedir. 16 kişi 1 kere, 14 kişi 2 kere, 9 kişi ise 3 kere bu davranışı gerçekleştirmiştir. Katılımcıların davranış uygulamama oranlarına bakıldığında, bu sayıların yüksek olması bu davranışı sergilemenin düşük olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine yüzdenin geri kalan kısmının bize bu iki yaş grubu çocukların hayatlarında en az bir defa bu davranışı eyleme geçirdiklerini göstermektedir ki bu sayı azımsanacak bir sayı değildir. Katılımcıların 71'i (%51) en az bir kez hafif siber zorbalık davranışı, 49'u (%35) en az bir kez ağır siber zorbalık davranışı, 78'i (%56,1) hayatlarında en az bir kez siber zorbalık davranışı göstermişlerdir.

Katılımcıların siber mağduriyet oranlarına baktığımızda ise 39 kişi (%28,3) hiç siber

zorbalığa maruz kalmadıklarını belirtmiştir. 99 katılımcı (%71,8) ise hayatlarında en az bir kere siber zorbalığa maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 6. Katılımcıların Siber Mağduriyet Oranları

Toplam Puan	f	%
.00	39	28.3
1.00	10	7.2
2.00	14	10.1
3.00	13	9.4
4.00	5	3.6
5.00	6	4.3
6.00	9	6.5
7.00	4	2.9
8.00	3	2.2
9.00	4	2.9
10.00	2	1.4
11.00	7	5.1
12.00	1	.7
13.00	3	2.2
14.00	5	3.6
16.00	1	.7
17.00	3	2.2
20.00	1	.7
21.00	1	.7
23.00	1	.7
24.00	1	.7
26.00	2	1.4
27.00	2	1.4
29.00	1	.7
Total	138	100.0

Cinsiyet ve sınıflar arası zorbalık, mağduriyet ve empati farklılığına bakabilmek için “Bağımsız örneklem için t-testi” kullanılmıştır. Hafif siber zorbalık uygulamada cinsiyet kategorileri arasında anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür (t: .991, sig: .323, p>.05). Cinsiyet kategorileri arasında anlamlı fark, ağır siber zorbalık uygulamada da bulunamamıştır (t: 1.046, sig: .298, p>.05). Cinsiyet kategorileri arasında siber zorbalık uygulamada da anlamlı bir fark yoktur (t: 1,04, sig: .298, p>.05). Bu bağlamda kadın ve erkek öğrencilerin siber zorbalık davranışları uygulamalarında bir farklılık bulunmadığı görülmektedir.

Siber zorbalığa uğrama, siber mağduriyet durumuna bakıldığında da yine cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir (t: 1,696, sig: .093, p>.05). .05 düzeyinde anlamlı bir fark bulunmasa da ortalamalara bakıldığında kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha çok siber zorbalığa maruz kalmış oldukları görülmektedir (Kadın mean: 6.7869, Erkek mean: 4.7143).

Sınıf kategorilerine göre siber zorbalık uygulama davranışları arasında farklılık olup olmadığına bakıldığında anlamlı fark bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda 8. sınıflar, 7. sınıflardan anlamlı derecede daha fazla siber zorbalık davranışı uygulamışlardır.

Tablo 7. Sınıf Kategorilerine Göre Siber Zorbalık Uygulama

Grup	n	X	Ss	t	sig
7. Sınıf	78	2.0897	3.4157	-3.071	.003
8. Sınıf	61	5.7049	8.6839		p<.01

Aynı şekilde hem hafif hem de ağır siber zorbalık uygulama, 8. sınıflarda, 7. sınıflardan anlamlı derecede daha yüksektir.

Tablo 8. Sınıf Kategorilerine Göre Hafif Siber Zorbalık Uygulama

Grup	n	X	Ss	t	sig
7. Sınıf	78	1.2821	2.5272	-2.944	.004
8. Sınıf	61	3.3115	4.8974		p<.01

Tablo 9. Sınıf Kategorilerine Göre Ağır Siber Zorbalık Uygulama

Grup	n	X	Ss	t	sig
7. Sınıf	78	.8077	1.6597	-2.767	.007
8. Sınıf	62	2.3871	4.2440		p<.01

Sınıflara göre siber zorbalık uygulamada fark olduğu görülmüş ve aynı şekilde sınıflara göre siber mağdur olup olmama durumunda fark olup olmadığına bakılmıştır.

Tablo 10. Sınıfa Göre Siber Mağduriyet T-Testi

Grup	n	X	Ss	t	Sig
7. Sınıf	77	4.2208	5.1672	-2.634	.010
8. Sınıf	61	7.4098	8.2631		p<.01

Sınıflar arasında siber zorbalığa maruz kalmada anlamlı fark bulunmuştur. 8. sınıflar 7. sınıflara göre daha yüksek derecede siber zorbalığa maruz kalmaktadırlar. Hem uygulamada hem de davranışa maruz kalmada 8. sınıflar 7. sınıflara göre daha öndedir.

Empati yeteneğine de hem sınıf hem de cinsiyet kategorileri açısından t testi uygulanmıştır. Cinsiyet ve empati yeteneği arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ancak kadın öğrencilerin ortalamasının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu görülmüştür

(Kadın mean: 78.236, erkek mean: 73.636, t: 2.409, sig: .018, $p > .01$). Sig.: değerinin $p < .05$ aralığında anlamlı bir farklılığa sahip olduğu görülmektedir.

Empati ile ilgili olarak iki boyuttan söz edilebilir. Bunlar boyutlar bilişsel boyut ve duygusal boyuttur. Bilişsel boyutu Staub'a göre (1987:195-217) karşıdaki bireyin herhangi bir durum ya da olay karşısında nasıl hissedebileceğini anlamak şeklinde açıklamak mümkündür. Duygusal boyut ise duygusal deneyimin hissedilerek karşı tarafa aktarılmasıdır. Araştırma sonuçlarına göre duygusal empati düzeyinde ise kadın ve erkek öğrenciler .01 düzeyinde anlamlı olarak farklıdır.

Tablo: 11: *Cinsiyet Kategorilerine Göre Duygusal Empati T Testi*

Grup	n	X	Ss	t	Sig
Kadın	56	40.6964	7.2561	2.676	.008
Erkek	70	36.9286	8.3010		$p < .01$

Kadın öğrenciler erkek öğrencilerden duygusal empati açısından anlamlı bir farkla daha yetenekliyken aynı durum bilişsel empati yeteneği için söylenemez. İki grubun bilişsel empati ortalamaları birbirine çok yakındır ve anlamlı düzeyde bir farklılık bulunamamıştır. (Kadın mean: 37.4167, erkek mean: 36.5000, t: 1,094, sig.: .276, $p > .01$)

Sınıf kategorilerine göre de empati yeteneği arasında farklılık bulunmamaktadır. Siber zorbalık ve siber mağduriyet açısından anlamlı bir farklılığa sahip olan 8. sınıf ortalama olarak 7. sınıftan daha düşük düzeyde empatiye sahip olsa da iki grup arasında sınıf kategorisi açısından anlamlı bir fark mevcut değildir (t: 1,097, sig.: .275, $p > .01$). Siber zorbalık davranışlarında iki grup arasında farklılık mevcutken empati yeteneklerinin birbirine yakın oldukları görülmektedir.

Son olarak siber zorbalık davranışı uygulama, siber zorbalığa maruz kalma ayrıca siber zorbalık ve empati yeteneği arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığını anlamak için korelasyon (r değeri) incelenmiştir:

Tablo12. Siber Zorbalık ve Empati İlişkisi

		Siber zorba	Siber mağdur	H.Siber zorba	A.Siber zorba	D.empati	B.empati	Empati
Siber zorba	R	-	.678**	-	-	-.156	.038	-.131
	Sig.	-	.000	-	-	.083	.663	.154
Siber mağdur	R	.678**	-	.654**	.517**	-.026	.105	.007
	Sig.	.000	-	.000	.000	.776	.233	.942
H.Siber zorba	R	-	.654**	-	-	-.090	.048	-.062
	Sig.	-	.000	-	-	.318	.588	.502
A.Siber zorba	R	-	.517**	-	-	-.246**	-.038	-.227*
	Sig.	-	.000	-	-	.006	.662	.012
D. empati	R	-.156	-.026	-.090	-.246**	-	-	-
	Sig.	.083	.776	.318	.006	-	-	-
B. empati	R	.038	.105	.048	-.038	-	-	-
	Sig.	.663	.233	.588	.662	-	-	-
Empati	R	-.131	.007	-.062	-	.914**	-	-
	Sig.	.154	.942	.502	.012	-	-	-

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 13'te de görüldüğü gibi siber zorbalık ve siber mağduriyet arasındaki bağıntı katsayısı ($r=.678$; $p=.000$)'dır. İki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Siber mağduriyet ve hafif siber zorbalık arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ki bağıntı katsayısı ($r=.654$; $p=.000$)'dır. Siber mağduriyet ve ağır siber zorbalık davranışı arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($r=.517$; $p=.000$). Bununla birlikte hafif siber zorbalık ve empati arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Aynı şekilde siber zorbalık ve empati arasında da anlamlı bir ilişki yoktur. Yalnız ağır siber zorbalık ve empati arasında ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.227^*$, $p=0.12$). Ağır siber zorbalık davranışı arttıkça empati yeteneği azalmakta ya da empati yeteneği azaldıkça ağır siber zorbalık davranışı artmaktadır. İki değişken arasında ters yönde bir ilişki vardır. Ağır siber zorbalık ve duygusal empati arasında da ters yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=-.246^{**}$; $p=0.06$). Bir değişken arttıkça diğer değişken azalmaktadır. Öğrencinin duygusal empatisi yüksekse ağır siber zorbalık davranışı yapma olasılığı düşmektedir.

6. Sonuç ve Tartışma

Bu yaş dönemi bireylerde özellikle ergenlik öncesi ve ergenlik döneminde toplumdaki diğer bireylerindüşüncelerinin ergenlerin kendileri ile algıları üzerinde etkili olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Bu sebeple elektronik iletişim teknolojisini kullanarak kasıtlı olarak diğer bireyleri tehdit etme, zarar verme, utanılacak duruma

düşürme ve toplumdan dışlamanın aracı olarak kullanılmak üzere tanımlanan siber zorbalığın iletişim sürecini etkilemesini de öngörmek olasıdır. Hatta araştırma ile ilgili alanyazın çalışmalarının da aktardığı üzere siber zorbalık davranışında bulunan kişi ve mağdur arasındaki iletişimin, siber zorbalık davranışının devamında da etkili olacağını söylemek mümkündür. Burada iletişimi de daha sorunlu hale getiren durum, siber zorbalık davranışlarını sergileyen kişiler, davranışlarının mağdurda yol açtığı olumsuz duygusal sonuçları görmemektedirler ve davranışlarından ötürü sorumluluk duymamaktadırlar. Bu durum da siber zorbanın, mağdurla empati kurmasını güçleştirmektedir.

Bu noktada katılımcıların hafif ve ağır siber zorbalık uygulama davranışlarının tümüne baktığımızda, katılımcıların 71'i (%51) en az bir kez hafif siber zorbalık davranışı, 49'u (%35) en az bir kez ağır siber zorbalık davranışı, 78'i (%56,1) hayatlarında en az bir kez siberzorbalık davranışı göstermişlerdir. Bu veriler aslında durumun ne boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu araştırmada elde edilen bulgular, daha küçük yaş grubunda olmalarına rağmen, Dilmaç'ın (2009) üniversite öğrencileri ile yaptığı araştırma sonuçlarında ortaya koyduğu üniversite öğrencilerinin %23'ünün en az bir kere siber zorbalık yaptıkları, %55'inin ise hayatlarında en az bir kere siber zorbalığa maruz kaldıkları; Arıcağ'ın (2009) yılında yapmış olduğu öğrencilerin %20'sinin hayatında en az bir kez siber zorbalık yaptığı, %54'ünün ise en az bir kez siber mağdur olduklarının ortaya konduğu araştırma bulgularından daha yüksek siber zorbalık-siber mağduriyet verileri ortaya koymaktadır. Bu durum siber zorbalığa uğrama ve siber zorbalık gerçekleştirme anlamında ergenlik yaşlarında aslında ne kadar tehlikeli bir durumla karşı karşıya kalılabileceği gerçeği konusunda fikir vermektedir.

Araştırmada katılımcılara bir gün içerisinde internette harcadıkları zaman sorulmuş ve çoğunluğunun 1-3 saat arası vakit geçirdiği görülmüştür. Bu noktada okul zamanının dışında internet yoluyla iletişimin bu yaş grubu ergen ve ergenlik öncesi bireylerin hayatında önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek mümkündür. Elde edilen verilere bakıldığında internete bağlanmada cep telefonlarının kullanımı oldukça yaygındır. Cep telefonları yoluyla bu yaş grubu katılımcılar her an ve her yerde internete ulaşabilmektedirler. Yine aynı şekilde mobil iletişim yoluyla hayatın her anında ve her yerde siber mağduriyete maruz kalılabilmektedir.

Siber zorbalıkla ilgili araştırmalarda cinsiyet etkeni araştırıldığında cinsiyetin siber zorbalıkta belirleyici rol oynamadığını kız ve erkeklerin benzer sıklıkta kurban ve zorba

rolünde olabileceklerini söyleyebilmek mümkündür (Patchin ve Hinduja, 2006). Eskişehir İlinde yer alan bir özel okulda gerçekleştirilen bu araştırma verilerine göre siber zorbalığa uğrama, siber mağduriyet durumuna bakıldığında da yine cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmamaktadır. Anlamlı bir fark bulunmasa da ortalamalara bakıldığında kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha çok siber zorbalığa maruz kalmış oldukları görülmektedir.

Araştırmada empati ve siber zorbalık arasında ters yönlü anlamlı bir ilişki bulunması, ağır siber zorbalık davranışının artmasıyla empati yeteneğinin azaldığını ya da empati yeteneği azaldıkça ağır siber zorbalık davranışının arttığını göstermektedir. Bu sebeple bu yaş dönemine yönelik empati becerileri kazanımları sağlamaya yönelik programların oluşturulması siber zorbalık davranışını azaltma yolunda etkili olabilir. Burada diğer önemli bir unsur öğrencinin duygusal empatisi ne kadar yüksek ise ağır siber zorbalık davranışı yapma olasılığının da bir o kadar düşmesidir. Diğer bireylerin hissettiklerini anlayabilme ve buna uygun davranışları ortaya koyma noktasında duygusal empati açısından kadın öğrenciler erkek öğrencilerden anlamlı bir farkla daha yetenekliken aynı durum bilişsel empati yeteneği için söylenemez. İki grubun bilişsel empati ortalamaları birbirine çok yakındır ve anlamlı düzeyde bir farklılık bulunamamıştır. Aslında iki grubun da anlayış olarak birbirlerinden anlamlı bir şekilde ayrılmadığını, uygulamaya geçme aşamasında kadınların daha duyarlı olduklarını söyleyebilmek mümkündür.

Sınıflar arasında da arada bir yaş olmasına rağmen, siber zorbalığa maruz kalmada anlamlı fark bulunmuştur. 8. sınıflar 7.sınıflara göre daha yüksek derecede siber zorbalığa maruz kalmaktadırlar. Hem uygulamada hem de davranışa maruz kalmada 8. sınıflar 7. sınıflara göre daha öndedir. Aynı şekilde hem hafif hem de ağır siber zorbalık uygulama, 8. sınıflarda, 7. sınıflardan anlamlı derecede daha yüksektir. Arada sadece 1 yaş olmasına rağmen arada anlamlı bir fark olması üzerinde düşünülmesi gerekmektedir. Bu noktada 7. sınıflarda ergenliğe henüz ulaşmamış bireylerin fazla olması, 8. sınıflarda ise neredeyse çoğunluk ergenliğe ulaşması bir sebep olabilirken, öte yandan liseye geçiş sınavlarına ilişkin baskı ve kaygının farklı bir şekilde yansıtılması diğer bir sebep olarak düşünülebilir.

Siber zorbalığın yaygınlaşarak daha küçük yaşlarda daha geniş çaplı olarak sergilenmesi bu konuda önlemler alınması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Aksaray'a (2011) göre siber zorbalığın giderek yaygınlaşması çocuklar, aileler ve okullarda görev yapan personelin siber zorbalığın ne olduğu, zararları, nasıl önenebileceği veya

oluştuktan sonra nasıl müdahale edilebileceği gibi konularda daha fazla farkındalık geliştirmelerini gerektirmektedir. Önleme, müdahale ve politika oluşturma konularında programların hazırlanması ve uygulanmasında empati ile ilgili kazanımların programlara dahil edilmesi hususu mutlaka dikkate alınmalıdır. Anne babaların modern iletişim araçlarına yakınlaşması ve teknolojik gelişmeleri takip ederek, çocukları ile iletişimi bu yolla da arttırmaları siber zorbalık süreçlerini erkenden farkında olmalarını sağlayabilmek adına önemlidir.

Kaynakça

- Akbulut, Y. (2010). *Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamaları*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Aksaray, S. (2011). Siber zorbalık. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20 (2), 405-432.
- Aktepe, E. (2013). Ergenlerde siber zorbalık ve siber mağduriyet. *New/Yeni Symposium Journal*, 51(1), 31-36.
- Arıcak, O.T. (2009). Psychiatric symptomatology as a predictor of cyberbullying among university students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, 167-184.
- Baştürk Akca, E., Sayımer, İ., Balaban Salı, J., ve Ergün Başak, B. (2014). okulda siber zorbalığın nedenleri, türleri ve medya okuryazarlığı eğitiminin önleyici çalışmalarındaki yeri. *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırma Dergisi (EJOIR)*, 2, 17-30.
- Bjorkqvist, K., Osterman, K., veKaukiainen, A. (2000). Social intelligence - Empathy = aggression? *Aggression and Violent Behavior*, 5, 191-200, [http://dx.doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00029-9](http://dx.doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00029-9).
- Carter, M. (2012).Third party observers witnessing cyberbullying on social media sites. *3rd World International Conference Psychology, Counselling and Guidance*, Izmir Turkey, 09-12 May.
- Carter, M. A. (2013). Protecting oneself from cyberbullying on social media sites – a study of under graduate students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1229-1235.
- Çuhadaroğlu F. (2000). Ergenlik döneminde psikolojik gelişim özellikleri. *Katkı Pediatri Dergisi Adolesan Sayısı*, 21(6): 863-868.

- Dahl, R. E. (2004). Adolescent brain development: a period of vulnerabilities and opportunities. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1021, 1–22.
- DeVito, A. J. (1995). *Interpersonal Communication*. (7. Basım). New York: Harper Collins.
- Dilmaç, B. (2009). Sanal zorbalığı yordayan psikolojik ihtiyaçlar: lisans öğrencileri için bir ön çalışma. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(3), 1291-1325.
- Dredge, R., Gleeson, J., ve de la PiedadGarcia, X. (2014). Cyberbullying in social networking sites: An adolescent victim's perspective. *Computers in Human Behavior*, 36, 13–20, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2014.03.026>.
- Erdoğan, İ. (1998). *SPSS Kullanım Örnekleriyle Araştırma Dizaynı ve İstatistik Yöntemleri*. Ankara: Emel Matbaası.
- Erdur-Baker, Ö., ve Kavşut, F. (2007). A newface of peerbullying: Cyberbullying. *Journal of Euroasian Educational Research*, 27, 31-42.
- Eroğlu, Y., Peker, A., ve Yaman, E. (2011). *Okul Zorbalığı ve Siber Zorbalık*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. (sex and drugs and rock 'n' roll). 3rd. Edition. Sage.
- Gençdoğan, B. ve Çikrikci, Ö. (2015). Reliability and validity studies of the Turkish Version of the E-Bullying Scale (E-BS) and E-Victimization Scale (E-VS). *Journal of Theory and Practice in Education*. 11(1), 359-373.
- Hinduja, S., ve Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviantbehavior*, 29(2), 129-156.
- Horner, S., Asher, Y., Fireman, G. D. (2015). The impact and respons electronic bullying and traditional bullying among adolescents. *Computers in Human Behavior*, 49, 288-295.
- Jolliffe, D., ve Farrington, D.P. (2011). Is low empathy related to bullying after controlling for individual and social background variables? *Journal of Adolescence*, 34(1), 59–71. <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.02.001>.

- Kalaycı, Ş. (2008). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. 3. Baskı. Ankara: Asil Yayın.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. (16. Baskı). Ankara: Nobel.
- Konrad, S. ve Hendl, C. (2003). *Duygularla Güçlenmek*, (Çev.: M. Taştan), İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Kowalski, R. M. ve Limber, S. P. (2007). Electronic Bullying among middle school students. *Journal of Adolescent Health*, 41(6), S22-S30.
- Lenhart, A. ve Madden, M. (2007). Teens, Privacy & Online Social Networks: How Teens Manage Their Online Identities and Personal Information in the Age of My space: *Pew Internet & American Life Project*.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., and Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of european children. full findings*. LSE, London: EU Kids Online.
- Menesini, E., Nocentini, A. ve Calussi, P. (2011). The measurement of cyberbullying: dimensional structure and relative item severity and discrimination. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 14, 267-274.
- Neuman, W. L. (2006). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. 1-2. İstanbul: Yayın odası Yayınları
- Pallant, J. (2005). *SPSS Survival Manual*. Allen&Unwin.
- Patchin, J. W., ve Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the school yard: a preliminary look at cyber bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, 148–169. <http://dx.doi.org/10.1177/1541204006286288>.
- Peker, A. (2015). Ortaokul öğrencilerinin siber zorbalık statülerini yordayan risk faktörlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 40 (181), 57-75.
- Raskauskas, J., ve Stoltz, A.D. (2007). Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents. *Developmental Psychology*, 43, 564-575.

- Reyna, V. F. ve Farley, F. (2006). Risk and rationality in adolescent decision making. *Psychological Science in the Public Interest*, 7, 1–44.
- Staub, E. (1987). Commentary on part I. In N. Eisenberg ve J. Strayer (Eds), *Empathy and its development*. Cambridge Studies in Social and Emotional Development. (pp. 195-217). New York: Cambridge University Press.
- Tamer, N. ve Vatanartıran, S. (2015). Ergenlerin teknolojik zorbalık farkındalığı eğitimine yönelik bir pilot uygulama. *Milli Eğitim*, 207, 40-55.
- Topçu, Ç. (2008). The Relationship of Cyberbullying to Empathy, Gender, Traditional Bullying, Internet Use and Adult Monitoring, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Ankara.
- Tucker, M., McCarthy, A., ve Douglas, B. (2002). *The Human Challenge*. (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: PrenticeHall
- TÜİK Hane Halkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (2017). <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24862>Erişim Tarihi: 20.12.2017.
- Türkileri İnelöz, N. ve Uçanok, Z. (2013). Ergenlerde sanal zorbalık: Nedenler, duygular ve baş etme yollarının niteliksel analizi. *Türk Psikoloji Yazıları*, 16(32), 20-44.
- Türkoğlu, S. (2013). Ergenlerin Problemlerini İnternet Kullanımları ile Siber Zorbalık Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ural, A. (2001). Yöneticilerde duygusal zekânın üç boyutu. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 209-219.
- World Health Organization (2014). Adolescent health. Retrieved from World Health Organization (WHO) website: http://www.who.int/topics/adolescent_health/en/
- Yaman, E. ve Peker, A. (2012). Ergenlerin siber zorbalık ve siber mağduriyete ilişkin algıları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 819-833.